

ULUSLARARASI BEDÜZZAMAN SEMPOZYUMU-III

**20. Asırda İslâm Düşüncesinin Yeniden Yapılanması ve
Bedüzzaman Said Nursî**

İlmi Heyet

Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Prof. Dr. İbrahim Canan,
Prof. Dr. Suat Yıldırım, Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Prof. Dr. Faris Kaya

Yayına Hazırlayan

Mehmet Paksu

Tercümeleler

Arapça

Veli Sırım, Abdülaziz Hatip, Kenan Demirtaş

İngilizce

Metin Karabaşoğlu

Almanca

Nuriye Uşşak

Dizgi

Nesil Basım Yayın

551 32 25

Baskı, Cilt:

Nesil Matbaacılık A.Ş.

551 32 27

ISBN 975-408-271-5

©

Bu eserin yayın hakkı Nesil Basım Yayın A.Ş.'ye aittir.

◆

Sanayi Cad. Bilge Sk.No: 2

Yenibsona / İSTANBUL

Tel: (0212) 551 32 25 pbx

BEDIÜZZAMAN VE İÇTİHAD MESELESİ

KUTB MUSTAFA SENÛ*

TAKDİM

Elhamdülillahi Rabbil-Âlemin ves-salâtü ves-selâmü alâ Rasûlillâhi ve alâ âlihî ve sahbih.

Bu tebliğ, geniş idrak sahibi Bediüzzaman Said Nursî'nin telif ettiği Risale-i Nur isimli eserde yer alan 27. Söz'ün mütevazî ve kendi çapında tahlilî bir müzakeresidir. İctihadın, ümmet-i İslâmiyenin uyandırılması ve bütün insanlığa karşı olan sorumluluklarının şuuruna vâdîrîlmesine yönelik hiç de hafife alınmayacak bir önemi ve rolünün olmasını nazara alınca, bu toplantıda, Bediüzzaman'ın yakîni ilmi yardımıyla içtihadla alakalı olarak ortaya koyduğu fikirler ve görüşleri ele almayı uygun buldum. İctihad gibi geniş bir alanı içine alan bir konuyu birkaç sayfada değerlendirmek elbette zordur. Ancak bu çalışma, bu büyük âlimin ince bir ilimle kaleme aldığı risalelerinden sadece birisinin, içtihad konusunu bütün yönleriyle açıklayan, ifade eden ve anlatan bir risalenin teenni ile okunup incelenmesinden ibaret mütevazî bir çalışmadır.

Her şey bir yana, dikkatlerinize sunulan sınırlı ve mütevazî çalışmam, bu alanda belki bir işaret taşı olabilir ve aynı zamanda içtihadla alakalı bazı meselelerin aydınlığa kavuşmasını sağlayabilir. Allah'tan dileriz ki, bu çalışmamızdaki hedeflerimizi gerçekleştirebilelim.

*KUTB MUSTAFA SENÛ (Fıkıh Usûlü Öğretim Görevlisi)

1966 Gine doğumludur. Malezya'da Uluslararası İslâm Üniversitesi, İslâm Hukuku dalında öğretim görevlisidir. İslâm Hukuku dalında birçok araştırması bulunmaktadır.

Bunlardan bazıları:

Uluslararası Hukuk ve İslâm Hukukunda Hükmün Kaynakları,

Akademik Bir Araştırma: İctihad.

Bediüzzaman Said Nursî'nin İctihad Risalesi hakkında tahlili bir değerlendirme çalışması

Giriş

Bu bölümde, yüksek bir ilmi seviyeye sahip olan Bediüzzaman'ın İctihad Risalesi'ndeki görüşleriyle ilgili tahlili bir değerlendirmeye yer vermeyi uygun gördük. Bu çalışmadaki hedefimiz, İslâm tarihi boyunca, ehil veya nâehil insanlarca enine-boyuna sayısız değerlendirmelerin yapıldığı icthad derecesine, zamanımız âlimlerinden Bediüzzaman'ın layığıyla ulaştığını göstermek, sahibi bulunduğu icthadî düşünce yapısını ibraz etmektir. Bu incelememiz, öncelikle mezkur risalenin telif edildiği şartların ele alınması konusuna yer vermekte, eserin şekillenişinde bu şartların etkileri ele alınmakta, bunlara ek olarak bu risalede belirtilen fikirlerin ve muhtevanın tahlili ve münakaşası yapılmaktadır. Bu çalışmayı, yapılan inceleme neticelerini ortaya koyup, kendimizce dikkat edilmesi gerekli bazı teklifleri sıralamakla hitama erdirmeyi ümid ediyoruz. Allah'dan dileğimiz, sözlerimiz isabetli, görüşlerimizi istikametli eylesin.

Bu bölümü iki ana başlık altında ele aldık. Bunlar:

- A. İctihad risalesi ve telifi esnasındaki şartlar.
- B. Risaledeki fikirlerle ilgili tahlil çalışması.

A. İctihad risalesi ve telifi esnasındaki şartlar

aa. Risale hakkında genel bilgiler

1- Risalenin tarifi:

Bediüzzaman'ın Arapça olarak telif ettiği ve *Mesneviyyü'l-Arabîyyü'n-Nürî* ismini verdiği eserde yer alan ve icthadî konu edinen bir eserdir. Risale-i Nur talebelerinin isteklerine binaen bu eser, bizzat müellifi tarafından Risale-i Nur külliyyatından *Sözler* isimli eserde tekrar yazılmıştır. Risalede özet olarak, müellifin yaşadığı asırda icthad-ı nazari kapısını aralamanın önündeki engellerden bahsedilmekte, sonuçta, bu zamanda icthad önündeki altı engelden söz edilmektedir. Bu engeller, örnekler ve bazı akli deliller eşliğinde tafsilatlı olarak açıklanmaktadır.

2- Risalenin hedefi:

Bu risalenin telifindeki hedef, Bediüzzaman'ın zamanında icthad iddiasıyla ortaya çıkanların, bu iddialarını reddetmektir. Bu iddia sahiplerinin önünde bulunan icthadî kapısını sağlam delillere dayanarak kapatmaya gayret etmektir. Bundaki sebepler ve mezkur engeller risalede geniş olarak ele alınmıştır. Bunu risalenin mukaddimesinde yer alan şu cümle açıkça gösterir; "Beş-altı sene mukaddem Arabî bir risalede, icthada dair yazdığım bir mesele, iki kardeşimin arzularıyla, o meseleye dair haddinden tecavüz edenin haddini bildirmek için, şu söz, o mesele-i icthadiyeye dair yazıldı."¹

¹ Sözler, 449

3- Risalenin telif tarihi:

Bediüzzaman Said Nursî - Hayatı ve Eserlerine Genel Bir Bakış isimli kitabın yazarına göre, Bediüzzaman, bu konuyu aslen Ankara şehrinde, 1923 tarihinde *Mesneviyyü'l-Arabiyyü'n-Nürî* isimli eserinin içinde ele almıştır. Şöyle denilmektedir; "1923 yılında aşağıdaki risaleler neşredilmiştir. Ankara'da telif ettiği eser; *Zeylü'z-Zeyl - el-Hubâb* (Arapça) ve *Mesneviyyü'l-Arabiyyü'n-Nurî*'nin diğer eczaları."²

Bu ifadeler şu anlama gelir: Elli yaşları civarındayken ve *Dârü'l-Hikmetü'l-İslâmiyenin* azâsiyken, bu risalesini mezkur eserinin zmnında Arapça aslıyla telif etmiştir. Büyük bir ihtimalle, 1929-30 yıllarında Türkçeye çevrilerek *Risale-i Nur* içine dercedilmiştir. Bu duruma 27. Sözün mukaddimesinde şöyle işaret edilir; "Beş-altı sene mukaddem, Arabî bir risalede, içtihad daire yazdığım bir mesele, iki kardeşimin arzularıyla yazıldı."³

Bu durumda şu neticeye varıyoruz: Aslen Arapça olarak telif edilen bu eser, müellifin bu lisana olan derin vukufiyetini ve üstün belagat gücünü en güzel şekilde göstermektedir. Aynı zamanda, bu risalenin telifi esnasında, müellifin İslâm âleminin başına gelen olaylarla çok yakından ilgilendiğini; İslâmın özüne yönelik hariçten gelen hücumları bir kenara bırakarak, içtihat meseleleriyle uğraşmanın yanlışlığını, bunun yerine bütün himmet ve gayretlerin düşmana mukabil cihadda harcanması ve İslâmın gövdesine girmiş korkunç hastalıkların izalesinde harcanması gerektiğini büyük bir ısrarla savunduğunu gördük.

Bediüzzaman'ın İctihad Risalesi hakkındaki bu muhtasar bilgiler, onun aslını Arapça olarak telif ettiği mezkur eseri vücuda getiren sebeplerin, telifi esnasındaki şartların tahlilini gerektirdi. Bu sebeple bir sonraki başlığı bu konuya ayırdık.

4- Risalenin telifinde yaşanan şartların etkisi:⁴

Tarih bize gösteriyor ki, Bediüzzaman sadece lisanıyla değil, aynı zamanda silâhıyla da mücadele etmiştir. Osmanlı devletinin I. Dünya savaşına girmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü o, devletin böyle bir savaşa hazırlıklı olmadığı gibi, sonuçta bir menfaatinin de bulunmadığı için, savaşa girmenin abes olduğu görüşündeydi. Yaş-kuru ne varsa yakıp kavuran cehennemî savaş ateşi patlak verdiğinde, var gücüyle vatanın müdafaasına çalıştı. Zira o, devletin bir askeri, dinini ve vatanını koruyan bir mücahittti. Buna karşılık düşmanın kanlı eli, sayı ve güç itibarıyla fevkalade fazlaydı. Rus ordusu ermeni çetecilerin yardımıyla İslâm şehirlerini basmaya ve işgal etmeye çalışıyorlardı. Erzurum, ilk olarak ellerine düşen şehir olmuştu. Bir diğer işgale uğrayan şehir Bitlis idi. Ruslara karşı direnen İslâm ordusunun içinde Bediüzzaman da vardı. Yapılan mücadeleler esnasında cihada iştirak eden bazı İslâm askerleri gibi, o da Ruslara esir düştü. Nihayetinde Allah, yaklaşık iki sene dört ay süren esaretinden kurtulmayı ona nasib etti.

Bediüzzaman'ın hayatını inceleyen bazı tarihçilerin zikrettiklerine göre, bu savaşlar esnasında o, bazı kitaplarını Arapça olarak telif etti. Bunların arasında, bizim

² Sözler, 54 vd.

³ Sözler, 449

⁴ İhsan Kasım es-Salihî, *Bediüzzaman Said Nursî*, 37 vd.

araştırma konumuz olan İctihad Risalesinin yer aldığı Mesneviyyü'l-Arabiyyü'n-Nurî de vardır.⁵

Bu bilgileri sıraladıktan sonra, bu risalenin 1918 yılında biraz önce telif edildiğini gözönüne alan bir kişi, risalenin harp şartları altında ve bunun psikolojik, sosyal, iktisadî ve güvenlikle ilgili tesirleri altında kaleme alındığını düşünecektir. Ancak, bu konuyu etraflıca mütalaa eden bir kimse, böyle bir görüşü kabul etmeyip istib'ad edecektir. Çünkü, telifinde kullanılan lisan, kesinlikle savaş havasından ve şartlarından müteessir bir lisan değildir. Bu durum bizleri, biraz önce işaret ettiğimiz iki sene esnasında eserin telif edildiği gerçeğine götürür. Eğer bu iddianın zannî olduğunu düşünürsek, Bediüzzaman bu eserini mezkur zaman içinde telif ettiği halde, bunu o esnada neşretmeyip 1923 yılından sonra neşrettiğini söyleyebiliriz.

Hal böyle olunca, bu eserin savaş atmosferi altında telif edilmesini kabul etmediğimiz takdirde, harbin hayat şartlarına bir etki ve ağırlık bırakmadığını, bu gibi eserlerin himmet zaafından ve bu savaşta Osmanlı devletinin hezimete uğramasından etkilenen bir çok insanı gözardı etmekten dolayı tecelli ettiğini kabul etmek gerekir. Bu yüzden, Bediüzzaman'ı okuyan kişi, devletin başına gelen elem verici hallerden, vaziyetten dolayı müteessir ve hazin bir dille bu konudaki değerlendirmelerini yaptığını görür. Diğer yandan, bu asrın insanların ihmâl ve zayı' ile ellerinden kaçırdıkları dinin zaruriyatını ve kat'i emirlerini tekrar tatbik etmeye her şeyden önce davet ettiğini, bütün cehd ve gayretlerin bu yöne yöneltilip, yoğunlaştırılmasının zarureti üzerinde ısrarla durulduğunu anlaması güç değildir. Ona göre gayretler gereksiz yere heba ve zayı' edilerek etrafa saçılmamalıdır. Bunun için esas hedefin gerçekleşmesi için bütün himmetler sarfedilmelidir. İnsanlar öncelikle zaruriyat-ı diniyeye iltizam etmelidirler. Bununla bağlantılı olarak şöyle der; "Dinin zaruriyatı ki, içtihad onlara giremez. Çünkü kat'i ve muayyendirler. Hem o zaruriyat, kût ve gıda hükmündedirler, şu zamanda terke uğruyorlar ve tezelliüldedirler."⁶ Şu ifadeler bir öncekini tamamlar mahiyettedir; "Dinin zaruriyatı ki, içtihad onlara giremez. Çünkü: Kat'i ve muayyendirler. Hem o zaruriyat, kût ve gıda hükmündedirler. Şu zamanda terke uğruyorlar ve tezelliüldedirler ve bütün himmet ve gayreti, onların ikamesine ve ihyasına sarfetmek lâzım gelirken, İslâmiyetin nazariyat kısmında ve selefin içtihadat-ı safiyane ve halisanesiyle, bütün zamanların hacatına dar gelmeyen efkârları olduğu halde, onları bırakıp heveskarane içtihadlar yapmak, bid'akarane bir hiyanettir."⁷ Bu ibarelerde kastedilen bir diğer mânâ da, zaruretlerin ön plana alınması fikri, bir diğer içtihadıdır. Bu zaruriyat konusunda bütün gayretlerin odaklaştırılması ve büyük bir cehd ile bunların tekrar ihya ve ikame edilmesine yönelik bir mücahededir.

Nazarî ve amelî davet konusuyla ilgili geçmiş asırların fıkhi bir yana, mesail-i kat'iyyenin zayı', ihmâl ve unutulması gözardı edilerek, mesail-i zanniyede içtihad etme fikrinin hiç bir faydası yoktur.

⁵ Hakikatü'l-Tevhid (Mukaddime), Ter. İhsan Kasım, Bağdat-1405 h.

⁶ Mesnevi-i Nuriye, 82

⁷ Sözler, 449-50

O halde şunu açıkça söyleyebiliriz; Bediüzzaman'ın bu bahisle ilgili eser telif etmesinin ardında, dinin zaruriyyatı ile ilgili ihmal ve boşvermişlikten doğan genel havanın hakim oluşu vardır. Bu konuda, içinde buldukları halin vehametini anlamayan, olayları hakkıyla yorumlayamayan insanları uyarmaya çalışmıştır. Böylece, adeta, bu zamanda zannî nasslardan hükümler çıkarmak için içtihad-ı nazarî bulunma konusunda ümmetin bir ihtiyacının bulunmadığını söylemek ister. Hakikat-ı emrde içtihadın şartlarından birisi ilm-i hali ve nass-ı Şari'in bundan sonrası için de geçerli olabilecek anlamını idrak etmektir. Kim bu şartı kendisinde taşııyorsa, o kişinin içtihad kapısını çalmaya hakkı yoktur. Bilakis bu kapı onun yüzüne kapanmalı ve oradan girmesine engel olunmalıdır.

Bu bahsin telifine etki eden sebeplerden bir diğeri, Bediüzzaman'ın, kendi asrında yaşayan ve usül-ü fıkıh hakkında söz sahibi olacak kadar seviyeli olmadığı halde içtihad iddiasında bulunan kimselerin çokluğu olmuştur. Bu ilim öyle bir ilimdir ki, içtihad amelîyesinin ana direği ve sarsılmaz, güçlü bir rüknü olarak kabul edilmiştir. Bu ilmi yeterince elde eden kimse, içtihad noktasında önemli bir adımı atmış olur. Böylelikle, müçtehid bir olay karşısında hükmün illeti ile hikmeti, maslahatıyla maksadı, zaruriyyat ile haciiyyat ve tahsiniyyat arasındaki illeti temyiz edecek seviyeye ulaşır. İşte, asrındaki birçok içtihad iddiasıyla ortaya çıkanların bu yönden eksik oluşlarını gören Bediüzzaman, onlar ile içtihad arasına bir set teşkili açısından bir eser telif etmiştir. Zamanındaki böyle bir eksikliği görmemiş olsaydı, bu konuda bir eser kaleme almaz, onlara muhalefette bulunmaz, içtihad hevesîlerine bu şekilde yönelmezdi. Kaldı ki, o sıralarda ortaya konulan fetvaların, zaman zaman işgal güçlerinin baskısı ve emirleri doğrultusunda sadır olduğunu göz önüne almak gerekir.⁸ Bu hal, dini endişenin zaafını, bazı zamane âlimlerinin nifak, bazılarının yaranma ve kendilerini ön plana çıkarma hastalıklarına yakalandığını gösterir. Eğer bütün bu şartlar gerçekleşmeseydi, Bediüzzaman açısından, asrının içtihad iddialarına mukabil şiddetli bir üslub ile kaleme aldığı bu risalesini telif ihtiyacı duymayacaktı.

Özetlersek; Bediüzzaman'ın belirtilen eseri telif etmesinde büyük etkisi olan iltizam-ı dinîdeki zaafa ek olarak, asrındaki bazı kimselerin yeterli ilmi seviyeye sahip olmadıkları halde içtihad iddiasıyla ortaya çıkmalarıdır. Bu ilmî zaaf, Bediüzzaman'ın nazarında bir çok sebepten kaynaklanmaktadır. Bunlardan bir kaç; Avrupa medeniyetinin tehakkümü, insanların fikirleri ve hareket metodları üzerine maddîyyun felsefesi ve fikirlerinin tasallutu, günlük hayatın bazı gerekleri ve benzeri şartların fikirleri dağıtması, kalpleri şaşkına dönmesi, himmetleri kırılması... bütün bunlar, böyle bir zamanda kişinin içtihad seviyesine ulaşmasını engelleyen hususlardır. Konuyla ilgili bir değerlendirmesinde Bediüzzaman şöyle der; "Şimdi ise, fikir ve kalplerin teşettütü, inayet ve himmetlerin zaafiyeti, insanların siyaset ve felsefeye iptila ve rağbetleri yüzünden bütün istidatlar fünûn-u hâzıra ve hayat-ı dünyeviyeye müteveccihdir. Ahkam-ı diniyeye sarfedilecek müstakim bir içtihad yoktur."⁹

Bediüzzaman'ın bu işaretinde, insanlar bir yandan muasır ilimlere büyük ihtimam gösterirken, şer'î ilimlerle içtihad seviyesine ulaştırarak kadar ilgilenmeyip ihmal

⁸ Bilinmeyen Tarafıyla Bediüzzaman Said Nursi, 232

⁹ Mesnevî-yi Nuriye, 82

etmelerinden dolayı teessüre ve teellüm içine düştüğünü okuyan herkes anlayabilir. İşte, bir yandan fûnûn-u hâzıra ve hakîm olan ulûm-u arziyyeyi içlerine sindirdikleri halde, diğer yandan ulûm-u şer'iyenin inceliklerine vakıf olmayan insanların öntündeki içtihad kapısının kapanması gerektiğini savunan bu cümlelerin gerçek amacı budur. İctihad kapısı ancak bu iki tür ilmi—arzî ve şer'î—tıpkı Bediüzzaman örneğindeki gibi kendinde toplayabilen kişiler için açılabilir.

Sonuç:

Bediüzzaman'ın içtihad konusunda bir eser telif etmesine etki eden sebepleri şu şekilde özetleyebiliriz:

Evvelen: Osmanlı devletinin son zamanlarında yaygın olarak iltizam-ı diniyede görülen zaafiyet. Öyle ki, içtihad iddiasıyla bazı âlimler neredeyse Allah'ın haram kıldığı şeyleri helal, helal saydığı şeyleri haram sayacak kadar ileri gidebilmişlerdi. Fıkıhta, böyle insanlar için içtihad kapısının aralanabileceğine dair hiç bir şart yoktur. Tam tersine, içtihad kapısı böylelerinin yüzüne ancak kapanabilir.

Saniyen: Bediüzzaman'ın yaşadığı asırda, şer'î ilimlere nisbeten arzî ilimlerle alabildiğine iştigal ve bunlara bağlılığın içtihad taraftarları arasında bir hastalık gibi yayılmasından kaynaklanan ilmi zaafiyet. Bu taraftarlar arasında dini ilimlere karşı hakikaten büyük bir zaaf ve boşvermişlik havası hakimdi. İşte böyle bir zamanda, İslâm dâvasıyla ilgili içtihad kapısının kapanmasına dair bir başka içtihadta gerek vardı.

Bediüzzaman her ne kadar gerekli şartları haiz olan herkese kıyamete kadar bu kapının açık olduğuna inansa da, bu zamanın insanlarına içtihad kapısını açmanın menedilmesine dair sözlerinin ardında esasen ve netice itibarıyla, belki sebep olarak işte bu iki nokta vardır.

Elhasıl, Üstad bu eserini telif ederken, zamana hakîm olan şartların buna etkisini ve etki eden şartları hakkında yeteri kadar bilgi verdiğimizize inanıyorum. Daha fazla bilgi edinmek isteyenler, konu hakkında daha detaylı araştırma yapabilirler.

B. İctihad risalesi hakkında tahlili bir araştırma

Bediüzzaman'ın İctihad Risalesini telif etmesinde etki eden faktörleri yukarıda gördük. Bunda rol oynayan şartları ve durumları öğrendik. Bunun ardından bize düşen görev, gayet güçlü ve muhkem ilmî hakikatler ihtiva eden bu eseri, ilmi bir yaklaşımla inceleyip değerlendirmektir. Bu konuda söyleyebileceğimiz şunlardır.

Zamanın insanlarının bir takım gerçekleriyle ilgili kifayetli bir yaklaşım, derin bir anlayış ve ince bir ilimden hareket eden Bediüzzaman, aslında içtihad kapısının açık olduğunu, ancak bu zamanda içtihad yapmaya engel altı şartın bulunduğunu belirtmektedir. Bu şartlar insanların arasında baki kaldıkça, içtihad kapısı kapanmalıdır ve şer'an bu kapıdan girmek memnu'dur. Bu ifadelerle Bediüzzaman adeta; "Şayet içtihad aslına uygun şekilde yapılırsa meşrudur. Bu şartların değişmesi halinde bu yolu kullanmak mahzurludur." demek ister. Bu zamanda içtihad yapmanın meşru olmasına sebep olarak gösterdiği manilere göz gezdirecek olursak, bunları iki başlık altında inceleyebiliriz; Yapısal engeller, ilmi engeller. Bu engeller ortadan kalkmadıkça içtihad kapısının kapalı kalması gereklidir. Zira bu manilerin varlığını sürdürmesi, içtihad şartlarını ortadan kaldıracaktır. Bir kimse bu eksiklikleri tamamlamadan

önce, içtihadta bulunmaya hak kazanamaz. Bu engelleri güzel bir şekilde sıralayıp, ilmi bir tahlile tabi tutabilmek için, öncelikle içtihad yapmanın şartları üzerinde az da olsa durmamız gerekir. Bu takdirde Bediüzzaman'ın yaşadığı asırdaki şartları ve bu zamanda yaşayan insanlarca yapılan içtihadların gayr-ı şer'î ve gayr-ı muteber olduğunu gayet iyi anlayabiliriz.

İşaret edilmesi gerekli bir husus, içtihad yapmak isteyen bir kimsede bulunması gerekli şartların belirlenmesi konusunda ulema-i usûl arasında büyük bir ihtilafın mevcudiyetidir. Eğer onlar, içtihad yapmak isteyen kişide olması gereken şartlar konusunda ittifak etmiş olsalardı, diğer araştırmacılar gibi bizler de, böyle bir ihtilaf denizinde zorluklarla karşılaşmayacaktık. Üstad, bu ihtilaflar üzerine fazlaca durup, kendisi de bu ihtilaflara katılmak yerine, içtihad şartları konusunda, miktar ve tür yahut devamiyeti ve tegayyüre uğraması yönleriyle bazı görüşler ileri sürmüştür. Onun, bu şartlara yaklaşımı, bir çok âlimin yaklaşımından farklıdır. Bu durum, belirli noktalar çerçevesinde aşağıda ele alınmıştır.

- İctihad hakkında ortaya konan şartların bir kısmı müttefekun aleyh, bazıları da muhtelefün fih'tir. Bu durumda, bir kimsenin muhtelefün fih şartlarla alakalı olarak bunların insanlar açısından bağlayıcı olmadığını savunması doğru olmadığı gibi, müttefekun aleyh şartları bir kenara bırakarak, içtihad yapmaya dair herhangi bir şartın bulunmadığını iddia etmesi de doğru değildir.

- Yine, kabul edilmesi gerekli bir diğer mühim nokta, içtihad şartlarının zamanla tağyir ve tebdil edilmesi, geliştirilerek ta'dil edilmesi imkândır. Bütün içtihad şartlarının, zaman ve mekândaki değişmelere rağmen, değişmeden, ebedi olarak kalması mümkün değildir. Örneğin, bir kimsenin asr-ı risalette veya asr-ı sahabe'deki içtihad şartlarıyla, asr-ı tabiin ve tebe-i tabii'deki içtihad şartlarının aynı olduğunu iddia etmesi düşünülemez. Bu hakikate delil olarak, mezkur şartlarla alakalı kütüb-ü usûlde yer verilen hususlar gösterilebilir. Yani, içtihad konusunda, ahkâm âyetleriyle ilgili marifet sahibi olma şartı, örneğin asr-ı sahabe'de gerekli görülmemiştir. Diğer yandan, marifet-i ilm-i usûl şartı ne asr-ı sahebeye, ne de asr-ı tabii'de bir içtihad şartı olarak kabul edilmemiştir. Aynı şekilde, tebe-i tabiin döneminde marifet-i mantık şartının, içtihad için aranan şartlar arasında zikredilmediğini görüyoruz.

Hal böyle olunca, zaman ve mekân faktörü, her bir asırda içtihad için farklı şartların gündeme gelmesine sebep olmuştur. Yani, selef-i salihince, kendine has şartları ve özellikleri olan tarih sürecinde ortaya koydukları içtihad şartlarının, bu asırda ve şartlarda da camid ve sabit bir şekilde devam ettiğini düşünmek yanlış olur. Hiç şüphesiz, ilimlerin tedvini ve kendi aralarında sınıflandırılması açısından 4. hicri asır en üstün bir dönem olmuştur. Örneğin, ulüm-u şer'îyye alanına ilm-i mantığın dahil edilmesi, bazı usul âlimlerini, bu ilmin tahsilini içtihad şartları arasında saymaya yöneltmiştir. Hatta Gazali daha da ileri giderek, bu şartın içtihad şartlarının tamamına temel teşkil ettiği görüşünü ileri sürmüştür.

Bu ve benzeri gelişmeler, içtihad şartlarının tadili, tekamülü ve ziyadeleşmesinin kabul edilmesine birer delildir. Birinci ve ikinci asrın sonlarından itibaren, marifet-i ilm-i usûlün yaygın bir ilim dalı oluşunda hiç kimsenin şüphesi bulunmaz. Ancak, içtihad için böyle bir ilmin şart koşulması, yaklaşık 3. asırdan sonraya rastlar. İctihad şartlarından çoğu bu paralelde ortaya çıkmıştır.

Buradan hareketle, söylenenleri toparlarsak, içtihad şartları ve özellikle bir kısmı geniş bir perspektiften değerlendirilmeli, her bir asırda ihtiyaç duyulduğu ölçüde yenilikler getirilmelidir. Zira, muhtelifün aleyh olan bazı şartlarda ta'dil, tekmil ve tağyir yönleriyle yeniden ele alınmasının hiç bir zararı olmayacaktır. Zaten bu işlemler bizzat içtihadın birer cüz'üdürler. Allah selef-i salihine rahmet etsin ki, onlar, kendilerinden öncekilerin işaret ettiği şartları geliştirerek kullanmışlar, kendi zamanlarına bakarak, öncekilerin kabul etmediği birtakım şartları zamanlarındaki insanlara sunmuşlardır. Bu tarzın sancaktarlarından birisi İmam Gazalî'dir. El-Mustasfa isimli eserinde, zamanının olaylarından etkilendiğini gösterir mahiyette, muhtelif içtihad şartları belirlemiştir. Aynı şekilde, Gazalî'nin ortaya koyduğu şartlara mügayir olarak şartlar ileri süren bir başka âlim İbn Sübkî'dir. İmam eş-Şâtîbî ise, içtihad şartlarını iki önemli ilmin marifetiyle sınırlamıştır. Bu ve benzeri bir çok örnek vardır. Bunların tamamı, içtihad şartlarının tegayyüre, tebdile, tekamüle ve ta'dile kabil olduğunu açıkça göstermektedir. Kaldı ki, içtihad şartları hakikat-i halde yine içtihad yoluyla ortaya çıkarılmıştır. Hal böyle olunca, bir kimsenin içtihad şartları belirleme noktasında asrını ve içinde yaşadığı şartları gözardı etmeye, zamanının ihtiyaçlarından, kaidelerinden ve anlayışında yüz çevirmeye hakkı yoktur. Binaenaleyh, bu asırda içtihad seviyesine ulaşan bir kimse, asrın konumuna göre içtihadta bulunma şartlarını da belirleyebilir. Örneğin, nasslardan en iyi şekilde hükümlerin istinbatı ve bu hükümlerin en uygun tarzda asrın idrakine sunulması amacıyla muasır sosyal ve fen ilimlerinin tahsilini içtihad için zaruri şart görebilir. Kaldı ki, böyle bir şartı haiz olmayan bir kimsenin, hüküm-ü şer'iyi bu zamanın idrakine ve fehmine uygun bir şekilde anlatamayacağı için, böyle birisinin içtihad alanından uzak tutulması gerekir.

İçtihad şartlarını değerlendirirken dikkat ve ihtimam gerektiren bir diğer husus, iki durumun birbirinden tefrik edilmesi zaruretidir; İçtihadın tahakkuk şartlarıyla sıhhat şartları birbirine karıştırılmamalıdır.

İçtihadın tahakkuk şartlarından muradımız; içtihad yapacak kişinin yeterince sahip olması gerekli ilimlerdir. Örneğin, ilm-i usûl, ilm-i hadis, ilm-i lûgat bu ilimlerin başlıcalarıdır. Bu ilimlere sahip olmayan bir kimsenin müçtehid olarak değerlendirilmesi sahih değildir. Buna rağmen içtihad iddiasında bulunup, o kisveye bürünenler hilekar ve yalancıdır. Asrımızda mezkur ilimlere ulum-u insaniye ve kevnîye de dahil edilmiştir. Bunun sebebi, zamanımızda bu alanlarda yaşanan korkunç gelişmelerin muasır hayat üzerine büyük etkiler yapmasıyla, zamanın insanına anlayacağı dilden meseleleri aktarma gereğidir. Bu durumda, işaret edilen ilimlerin esasları tahsil edilerek, bütün boyutlarıyla idrak edilmesi gerekir.

İçtihadın sıhhat şartlarından kastımız, içtihadın kabulüne mütevakıf olarak akîdevî ve ahlâkî maarif (ilimler) ve meba'diin (esasların) nazara alınmasıdır. Kim bu şartları haiz olursa, içtihad şartları büyük ölçüde tahakkuk etmiş ve böylelikle o kişi içtihadta ehil bir kimse olur. Bu maarifin başlıcaları; nasih-mensûh, icma, insan, maksad-ı şeria ve sırlarını anlama bilgisi... Akîdevî ve ahlâkî prensiplere gelinsek; İslâm, adalet, istikamet ve takva gibi esaslar. Bu şartlardan birisinin eksik olması halinde, yine, müçtehidin içtihadına itibar olunmaz. Bilakis reddedilmesi ve çürütülmesi gerekir.

Diğer yandan, bir kimsede içtihadın tahakkuk şartlarının tamam olması, o kişinin yaptığı içtihadların kabulü ve uygulanabilirliği için yeterli değildir. Aynı zamanda, yukarıda bir kısmının işaret edildiği içtihadın sıhhat şartlarının da gerçekleşmesi gerekir. Ayrıca, belirtilen şartlarla yapılacak içtihat arasında herhangi bir alakanın olmaması ve içtihadın sıhhat şartlarından birinin eksik olması halinde yapılan içtihad tamamıyla reddedilemez. Örneğin, müçtehid bir vakıa hakkında yeterli bilgi edinmeden ve ona önem vermeden içtihadta bulunmuş ise, bu içtihadı merduttur, makbul değildir. Ancak bu durum, onun içtihad ehliyetini ortadan kaldırmaz. Zira içtihadın isabetsiz ve makbul olmayışı, ilm-i hal bilgisinin eksik oluşundan kaynaklanır.

Akidevî ve ahlâkî esaslara temas etmek gerekirse, müçtehidin içtihadında müesir olan herhangi bir şartın ihlali, hükmü mutlak olarak iptal eder. Örneğin, gayri müslim bir kimse diğer içtihad şartlarının tamamına sahip olsa dahi, onun içtihadı kesinlikle kabul edilemez. Aynı şekilde, bir fasıkın fıska devam ettiği sürece, ulaştığı bütün hükümlerinde içtihad muamelesi göremez. Hakeza diğerlerini buna kıyas edin.

Bu sonuca vardıktan sonra, sözümüzü şöyle noktalayalım: İçtihad yapma şartlarından bahsederken, bu konuya gereken dikkati vermek gerekir. Bu gerçekleşmediği ve bunda gaflet gösterildiği takdirde, eski ve yeni içtihad şartlarının muhkem bir şekilde ortaya çıkmasına engel olacaktır. Geçmişte de aynen böyle olmuştur. Aynı zamanda, fehmlerin ihtilafa düştüğü, zevklerin müdahale ettiği muzdarip bir surette devam edip gidecektir.

İçtihat şartları çerçevesinde yaptığımız seri değerlendirmelerden sonra, Bediüzzaman tarafından yaşadığı asrın şartları doğrultusunda, içtihada mani olarak nitelendirildiği bazı durumların tahliline yöneleceğiz. Zaten yukarıda bunları ilmi ve ahlâkî maniler olarak ikiye ayırmıştık. Bütün sadeliğiyle bu taksimin sırrını ve Bediüzzaman'ın yorumlarında bulunduğu yeri biraz sonra göreceğiz. Öncelikle, aralarındaki farklardan dolayı ayırdedebilmek için bu manilere göz gezdirmek şimdilik kafi gelecektir.

Evvelen: İçtihada karşı ilmi maniler:

Yaşadığı asırda, içtihada mani olacak engeller hakkında fikir beyan eden Bediüzzaman, iki önemli ilmî maniden söz etmektedir. Bunları şöyle inceleyebiliriz:

a- Birinci ilmî engel: Ulûm-u şer'iyede uzmanlaşmamak. (Hadis, usûl, lûgat, fıkıh...)

Bunun sebepleri, fikirlerin ve kalplerin dağılması, inayet ve himmetlerin bölünmesi, zihinlerde felsefe ve siyasetin hakimiyet kurması, bunlara ilaveten ulûm-u şer'iyenin bir kenara bırakılıp ulûm-u arziyede ihtisaslaşmaktır. Bütün bu sebepler, zamanımızda içtihad derecesine ulaşmayı engellemede açık ve vazîh olarak müessir olmuştur. Dolayısıyla insanların içtihad derecesine nail olmaları konusunda, bu ve benzeri sebepler kusur teşkil etmektedir. Bu hal, ancak içtihad kapısının kapanmasıyla bertaraf edilebilir. Böylelikle İslâm anlayışına kötülüklerin ilişmemesi, yabancı olduğu halde İslâm namına fikir beyan edilmemesi sağlanmış olur. Bediüzzaman, kendinden önceki asırlarda yaşayan insanların hallerini sergiledikten sonra şu tesbiti yapmaktadır:

"Amma şu zamanda, medeniyet-i Avrupanın tahakkümüyle, felsefe-i tabiiyenin tasallutıyla, şeriat-ı hayat-ı dünyeviyenin ağırlaşmasıyla, efkâr ve kulüb dağılmış, himmet ve inayet inkısam etmiştir. Zihinler maneviyata karşı yabanileşmiştir. İşte bunun içindir ki, şu zamanda birisi; dört yaşında Kur'ân'ı hıfz edip, âlimlerle mübahese eden Süfyan İbn Uyeyne olan bir müçtehidin zekâsında bulunsa, Süfyan'ın içtihadı kazandığı zamana nisbeten, on defa daha fazla zamana muhtaçtır. Süfyan, on senede içtihadı tahsil etmiş ise, şu adam yüz seneye muhtaçtır ki tahsil edebilsin. Çünkü Süfyan'ın ibtida-i tahsil-i fitrîsi, sinn-i temyiz zamanından başlar. Yavaş yavaş istidadı müheyya olur, nurlanır. Her şeyden ders alır, kibrit hükmüne geçer. Ama onun naziri, şu zamanda -çünkü zihni felsefede boşlanmış, aklı siyasete dalmış, kalbi hayat-ı dünyeviyede sersem olmuş, istidadı içtihadından uzaklaşmış. Elbette fûn-un-u hâzırada tevağğülü derecesinde istidadı, içtihad-ı şer'î kabiliyetinden uzaklaşmış ve ulûm-u arziyede tefennünü derecesinde içtihadın kabulünden geri kalmıştır. Onun için 'ben de onun gibi zekiyim, niçin ona yetişemiyorum?' diyemez ve demeye hakkı yoktur ve yetişemez."¹⁰

Bu ifadeleriyle Bediüzzaman, içtihad kapısının aralamayı men'edişini en güzel şekilde ifade etmekte ve böyle bir sonuca ulaşmasının sebeplerini açıklamaktadır. Ancak, bu satırları okuyup da alelacele karar veren bir kişi, belki de onun ulûm-u arziyeyi kerih gördüğünü zannederek sû-i zanda bulunabilir. Durum hiç de öyle değildir. Bediüzzaman hiç bir şekilde bu ilimleri aşağılamamıştır. Onun karşı çıktığı kesim, fûn-un-u hazıra alanında ihtisas kazandığı halde, ulûm-u şer'iyeyi tahsilden uzaklaşan insanlardır. Bu yüzden böyleleri, içtihad şartlarının en önemlilerinden olan ve buna imkân tanıyan ulûm-u şer'iyeye alanında gayet zayıf ve cahil kalmaktadırlar. Şayet bu iki ilmin tahsilinde bir müvazene sağlanacak olursa, Bediüzzaman'ın buna en ufak bir itirazının olmayacağı kesindir. Bu hususu, onun hayatını kaleme alan bir tarihçi şöyle anlatır:

"Onunla, modern tabii ilimlerde ihtisas sahibi olmuş tanınmış âlimler arasında bir çok münakaşa ve münazaralar olmuştur. Bu esnada, ders aldığı ilm-i kelâmın dönemindeki ve asrındaki insanlara iman hakikatlerini anlatmada yeterli olmadığı sonucuna varmıştı. Zira, bu dönemin düşmanlarına, onların kullandığı ilim ve fen silahıyla karşı koymak gerekiyordu. Bu yüzden muarızlarına ve bütün insanlığa iman hakikatlerini ulaştırabilmek için, ulûm-u tabiiyeye dayanan bir yol takip etmiştir. Böylelikle matematik, astronomi, kimya, fizik, modern felsefe, tarih ve coğrafya gibi bir çok ilmi harika zekasının da yardımıyla, hatta bu alanlarda eser telif edebilecek ölçüde tahsil etmişti."¹¹

Acaba, Üstad bunca ulûm-u arziyeyi elde etmeye gayret gösterirken, muasır insanların ulûm-u şer'iyeden gafil olması ve ihmal etmeleri ne derece doğrudur. Bütün bu ifadelerden şunu görüyor ve gönülden inanıyoruz ki, kendisiyle ihtilaf halinde olanlarla sadece ulûm-u şer'iyeden uzaklaşma ve ayrılmadan dolayı fikir ayrılığına düşmüştür. Bu insanların mezkur sahada bu derece zayıf ve bigane olmaları mukabilinde Bediüzzaman'ın içtihad kapısını açmayı men'etmede ne kadar haklı olduğu aşîkârdır.

¹⁰ Sözler, 450

¹¹ Bediüzzaman- Hayatı ve Eserlerine Umumi Bir Bakış, 22

b- İkinci ilmi engel: İlm-i usûl bilgisinin olmaması:

Bediüzzaman, ilm-i usûl alanında telif edilen ve en cami' eser olarak kabul edilen, Sübkî ve oğluna ait *Cemü'l-Cevami'* isimli eseri bir hafta gibi kısa zamanda hıfz etmeye Allah'ın inayetiyle muvaffak olmuştur. Bu durum bizlere, ilm-i usûl alanında ne derece söz sahibi oluşunu açıkça gösterir ve bu alanda diğer bir çok insanın ondan ne kadar geride olduğu anlaşılır. Böylelikle bu asırda, içtihad taraftarlarının ve bu kapıyı aralamak isteyenlerin kendi acziyetlerini ve zaaflarını anlayıp, bu alanda verdiklerin gayr-ı makbul olduğunu bizzat kendileri itiraf edeceklerdir. İmam Şevkanî, günlerden bir gün, içtihad şartları hakkında bilgi verirken, bu ilimle alakalı olarak şunları söylemişti:

"...İlm-i usûlü hakkıyla öğrenmeli, gücü yettiğinde enine-boyuna bu ilmi elde etmeye çalışmalıdır. Şüphesiz bu ilim, içtihad amelîyesinin ana direği, bu binanın temel direklerinin üzerine ikame edildiği temeldir. Aynı zamanda kişinin her iki meselede, kendini hakka götüren bir noktayı görmesi gerekir. bunu yaptığı takdirde, fîruatı usûle en kolay bir işlemle tebdil edebilir. Bu ilimde, o kimsenin nakıs kalması durumunda ise böyle bir işlemi gerçekleştiremez ve varmış olduğu hükümünde hataya ve yanılığa düşer."¹²

İlm-i usûl, İmam er-Razî'nin dediğine göre, müçtehidlerin öğrenmesi gerekli ilimlerden en önemlisidir.¹³ İşte, zamanın insanlarındaki bu önemli zaaf noktasını idrak eden Bediüzzaman'ın, içtihad kapısının onlara açık kalmasını önlemesi, onların yüzüne bu kapıyı kapatıp, girmekten men'etmesi gerekiyordu. Bu insanların, mezkur ilimdeki zaaflarını göstermek amacıyla, onların bu haline şahid olarak üç noktayı gösteriyor; "Üç nokta-i nazar, şu zamanın içtihadatını arziye yapar, semavilikten çıkarıyor. Halbuki, şeriat semaviyedir ve içtihadat-ı şer'îye dahi, onun ahkam-ı mesuresini izhar ettiğinden semaviyedirler.

"Birincisi: Bir hükmün hikmeti ayndır, illeti ayndır. Hikmet ve maslahat ise; tercihe sebeptir, icaba, icada medar değildir. İlet ise, vücuduna medardır.

"İkincisi: Şu zamanın nazarı, evvela ve bizzat saadet-i dünyeviyeye bakıyor ve ahkamları ona tevcih ediyor. Halbuki şeriatın nazarı ise, evvela ve bizzat saadet-i uhreviyeye bakar. İkinci derecede,—ahirete vesîle olmak dolayısıyla—dünyanın saadetine nazar eder. Demek şu zamanın nazarı, ruh-u şeriatın yabanîdir. Öyle ise, şeriat namına içtihad edemez.

"Üçüncüsü: 'İnned'darûrât tûbihul-mahzûrât' kaidesi, yani 'Zaruret haramı helal derecesine getirir'. İşte şu kaide ise külli değil.¹⁴ Zaruret, eğer haram yoluyla olmamış ise, haramı helal etmeye sebebiyet verir. Yoksa, su-i ihtiyarıyla, gayr-ı meşru sebeplerle zaruret olmuş ise haramı helal edemez, ruhsatı ahkamlara medar olamaz, özür teşkil edemez."¹⁵

Bu üç nokta göstermektedir ki, kim bu özellikleri taşıyorsa, o kişide ilm-i usûlün bulunmadığını açıkça gösterir. Birinci nokta, herhangi bir insanda, kıyastaki illet konusuyla ilgili iyi bir seviyenin bulunmadığını gösterir. İkinci nokta, makasid-i

¹²Şevkanî, İrşâdü'l-Fuhûl, 2/301

¹³er-Râzî, el-Mahsûl, 2/36

¹⁴Burada zikredilen "külli" kelimesinin yerine "mutlak" kelimesinin kullanılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyim.

¹⁵Sözler, 451

şer'i'ayı, hedeflerini, ondaki esrarı ve usûl ilmindeki maslahat konusunu ince bir anlayışla kavrayamadığını gösterir. Üçüncü nokta ise, şer'i hüküm ve ulema-i usûlün ekserisi indinde ruhsat ve azimet konularıyla bağlantılı olan hükm-ü şer'iyy-i vaz'i hususunda derin bir ihatanın gerekliliğini ifade eder. Her kim bu noktalarda araştırma, anlama ve idrak etme yönlerinden son haddine kadar iştigal etme ve bilgi sahibi olma imkânından mahrum kalmışsa, bu zaaf-ı ilmî sebebiyle içtihad dairesinin dahiline giremez. İşte böyle insanların içtihadta bulunmalarına kesinlikle müsamaha-kâr davranmayan Bediüzzaman'ın keşfettiği hakikatler bunlardır.

Böylece Bediüzzaman'ı, asrındaki bazı içtihad taraftarlarının yüzüne içtihad kapısını kapamaya dair değerlendirme yapmaya sevkeden ilmî manilerin nihayetine geldik. Bediüzzaman'ın bu hususta ne kadar isabetli görüş beyan ettiğini, özellikle marifet-i ilm-i usûl, lügat ve hadis gibi müttefekun aleyh olan içtihadın tahakkuk şartlarından bir kısmının nasıl değişebildiğini gördük. Şimdi sıra içtihadın sıhhat şartlarıyla alakalı diğer manileri değerlendirmeye geldi.

Saniyen: İçtihad karşısında marifet ve ahlâk manileri:

Bediüzzaman'ın zikrettiği geri kalan engellere dikkatli bir tefekkür ve teemmülle bakılacak olursa, bunların marifet ve ahlâk yönlü engeller olduğu anlaşılır. Yani bunlardan bazıları marifet yönlü, bazıları da ahlâk yönlü engellerdir. Aşağıda bu yönere dair bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

a- İçtihadın sıhhat şartlarından birisi olarak görülen marifet-i vakıada (ilm-i hal bilgisi) gerilemenin oluşu.

Hayatta cari olan gerçeklere uymayan ve bunların sebeplerini gözardı eden bir içtihadın kabulüne mahal yoktur. Bir müctehidin, hakkında nass-ı şer'inin nazil olduğu olayı bilmeden içtihadta bulunması, bu içtihadın reddini gerektirir. İçtihadın tahakkuk şartlarını haiz olmadıkça bu alana yönelemez. Haiz olmadığı halde yaptığı içtihatları merduttur. Bu şartın önemine binaen, zamanındaki bazı içtihad taraftarlarınca içtihad kapısını aralama gayretlerine bir set çekme gayesiyle, çoğunun içinde yaşadıkları şartların hakikatini kavramadıklarını söyler. İlm-i hal marifetinin elde edilmesi, dikkatlerin selef-i salihin tarafından ortaya konulan ve Bediüzzaman'a göre zaman ve mekânın ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olan nazarı içtihatlarla yöneltilmesi yerine, nefislerde zaruriyyat-ı diniyeyi ikame ve ihya etmek için gayret sarfetmek gerekir.

Bunlara binaen, içtihadta ehil olan bütün âlimlere düşün görev, zaruriyyatın ikamesi üzerine cihad-i amelî yapmaktır. Bediüzzaman'ın nazarında bu görevden, içtihad hakikaten ehil olunmaması hali müstesna, asla kaçılmamaıdır. Bu konuda şöyle der:

"Dinin zaruriyyatı ki, içtihad onlara giremez. Çünkü kat'i ve muayyendirler. Hem o zaruriyyat, kût ve gıda hükmündedirler. Şu zamanda terke uğruyorlar ve tezellüdedirler ve bütün himmet ve gayreti, onların ikamesine ve ihyasına sarfetmek lâzım gelirken, İslâmiyetin nazariyyat kısmında ve selefın içtihadat-ı sâfiyane ve hâlisanesiyle, bütün zamanların hâcatına dar gelmeyen efkârları olduğu halde, onları bırakıp heveskârane içtihadlar yapmak, bid'akârane bir hiyanettir."¹⁶

Bir başka yerde, bu zamandaki ehl-i içtihadın ilm-i hal bilgisinden mahrum oluşlarına delil olarak şöyle demektedir:

"Nasil ki, kışta fırtınaların şiddetli olduğu bir vakitte, dar delikler dahi seddedilir. Yeni kapıları açmak, hiç bir cihetle kar-ı akıl değil. Hem nasil ki, büyük bir selin hücumunda, tamir için duvarlarda delikler açmak gark olmaya vesiledir. Öyle de, şu münkerat zamanında ve âdât-ı ecanibin istilası anında ve bid'aların kesreti vaktinde ve daiâletin tahribatı hengâmında içtihad namıyla kasr-ı İslâmiyetten yeni kapılar açıp, duvarlarından muharriblerin girmesine vesile olacak delikler açmak, İslâmiyete cinayettir."¹⁷

İçtihadın tahakkuk şartlarının gerçekleşmesinden sonra, ilm-i hal bilgisini içtihadın sıhhat şartlarından birisi olarak değerlendirdik. Hiç şüphesiz Bediüzzaman, dikkatli nazarıyla müşahede etmiştir ki, zamanın içtihad taraftarlarından bazılarının içtihad mertebesine ulaştığı kabul edilse bile, bunların tamamı gayr-ı sahihtir. Bunlar semavî ve şer'î olamaz. İşte, içtihadta bulunacak kimsenin vardığı hükmün kabul edilmesi ve şer'î olarak kabul görmesi için ilm-i hal bilgisini de taşıması gerekir.

b- Adalet ve vera' şartındaki gerileme.

Bu mani hakkında da Bediüzzaman, içtihad taraftarlarının önündeki içtihad kapısının yüzlerine kapanmasına dair gereklilik üzerinde durmuştur. Aynı şekilde, bu zamanda ulemayı içtihadından uzaklaştırmaya sebep ve defia olarak ahlâkî manileri de değerlendirmeye almıştır. Böyle bir zamanda, mezkur maniyayı dikkate alan bir kişi, yaptığı içtihadın insanlar tarafından kabule şayan olmasını sağlayacaktır. İşte, Bediüzzaman'ın bu konudaki belîğane ifadeleri:

"Nasil ki bir cisimde, neşv ü nema için, tevessü' meylî bulunur. O meyl-i tevessü' ise,—çünkü dahildendir—vücut ve cisim için bir tekemmüldür. Fakat, eğer hariçte tevsi' için bir meyl ise, o vücudun cildini yırtmaktır, tahrip etmektir; tevsi' değildir. Öyle de İslâmiyetin dairesine selef-i salihin gibi, takva-yı kâmile kapısıyla ve zaruriyyat-ı diniyenin imtisali tartikeyle dahil olanlarda meylüt-tevessü ve irade-i içtihad bulunsa; o kernaldir ve tekemmüldür. Yoksa, zaruriyyatı terkeden ve hayat-ı dünyeviyeyi hayat-ı uhreviyeye tercih eden ve felsefe-i maddiye ile alîde olan o meylüt-tevessü' ve irade-i içtihad vücud-u İslâmiyeyi tahrip ve boynundaki şer'î zincirini çıkarmaya vesiledir."¹⁸

Hakeza, Bediüzzaman, bu şartı taşımadığı halde içtihad taraftarlığı yapan kişilerin bu daireye ehil olmadıklarını savunur. Çünkü takva ve vera' yönünden nakıstırlar. Diğerleriyle birlikte bu şartı taşıyan bir kimsenin önündeki içtihad kapısı kapalı değildir. Bediüzzaman'ın bunun aksini iddia etmesi düşünülemez. Sabık konularda işaret edildiği gibi, bilakis böylelerini içtihadta teşvik etmektedir.

c- Yalandan kaçınamama ihtimali.

Bediüzzaman'ın içtihad kapısının kapanmasıyla ilgili sayılan sebeplerin yanısıra, bir diğer sebepten daha bahsetmektedir. Bu, adaletin (sıdkın) zayı olması, istikametsizliğin (yalanın) yaygınlaşması veya bu zamandaki insanların kizbden hakkıyla çekinememeleridir. Selef-i salihinden sahabenin, tabiinin ve tebe-i tabiinin yaşadıkları hakikat ve nur asırlarından uzaklaştıkça bu engel daha fazla önem kazanmıştır.

¹⁷ Sözler, 449

¹⁸ Sözler, 451

Zira o asırlarda nur ve hakikat menbainı ulaşmak son derece kolay ve suhûetliydi. Kızb ve sıdk arasındaki farklar çok keskin ve belirgindi. "Halbuki, o zamandan sonra, git gide ve gele gele sıdk ve kızb ortasındaki mesafe azala azala, omuz omuza geldi. Bir dükkanda, ikisi beraber satılmaya başladığı gibi, ahlâk-ı içtimaiye bozuldu."¹⁹

Bediüzzaman, bu zamandaki içtihad taraftarlarına içtihad kapısının kapanmasını sağlayan manileri bu şekilde sıralamıştır. Dolayısıyla, zamanımızdaki ehli-i içtihadda, içtihadı dair tahakkuk ve sıhhat şartlarından bazılarının ortadan kalkmasına sebep olan manileri görmüş olduk. Aynı şekilde, Bediüzzaman'ın bu görüşlerini muallakta bırakmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bütün gücünü ve gayretini, mezkur şartları taşımayan insanların içtihad kapısını zorlamalarına engel olmak, böyle bir işlemin mahzurlarını ifade etmek ve böylece hakiki hükm-ü şer'îye ulaşmak için sarfetmiştir. Ayrıca, içtihadın tahakkuk şartlarını haiz olursa da, sıhhat şartlarından bazılarının ihlal edilmesiyle yapılan içtihadları reddetmiştir.

Konuyla ilgili teklifler

Konuyla ilgili tekliflerimizi şöyle sıralayabiliriz:

- Bediüzzaman'ın metodolojik görüşleri en kısa zamanda biraraya gerilmeli ve bu konuda çalışmalar yapılmalıdır. Eserlerinin çoğu yerinde dağınık olarak bulunan bu yöndeki malumatın bir tek eserde toplanması gerekir. Böyle bir eser İslâmî kitaplar arasında ilme bir yere sahip olacak, aynı zamanda Bediüzzaman'ın hayatında gizli kalmış bir yönü daha açığa çıkmış olacaktır.

- Dünyanın dört bir yanında bulunan âlimlerce, içtihad kapısının açılması veya kapanmasıyla alakalı yaptıkları tartışmaları dikkate almayıp, bunun yerine selef-i salihince çözümü ortaya konulan meseleler hakkında, seri bir şekilde tercihi içtihad yapmaya yönelinmelidir. Böyle bir uygulama, İslâm kültürünün donuklaşmasını değil, gerçekte bir içtihad ve hizmet vesilesidir. Bu ümmetin muhtelif içtihadî görüşler hakkında içine düştüğü bunca çatışma, çekişme ve ihtilaf yetmiştir. Bundan sonra bütün âlimlerimize düşün görev, ilmi gayretlerini, fikri melekelerini ümmetin içinde bulunduğu krizlerin çözümünde, özellikle "inşâî ve ibdâî içtihad" olarak isimlendirilen ve örf, zaman, mekân, şartlar ve vaziyetlerdeki farklılıktan hareketle bazı meselelerde selef-i salihinin içtihadlarına müracaat etmemeyi gerektiren uygulama konusundaki fikrî krizin çözümünde harcamalıdır.

Ancak yine de, asrımızın gereklerine ve meselelerine çözümler sağlayacak yeni içtihadlar gerçekleştirilerek, şekavet ve helaket içinde yuvarlanan insanların kurtarılması gerekir. Ulema-i ümmet, dinleri ve ümmetleri açısından bu mes'uliyeti idrak etmedikleri takdirde, ümmetin böyle bir krizden acilen ve sür'atle kurtarılmasına imkân yoktur. Dileriz bu teklifimiz bir sada olarak âlimlerimizin kulağına ulaşsın.

- İctihad kapısının kapanması ve açılmasıyla ilgili iddia ve tartışmalar en kısa zamanda ortadan kaldırılmalıdır. Bu konudaki teklifimiz, İslâm âlemindeki üniversitelerin, eğitim kurumlarının, akademik merkezlerin ve ilmi enstitülerin bu alanda bir bölüm veya şube açmalarıdır. Yani kişinin tahsil ederek içtihadı ehil olma yolunda

İhtiyaç duyduğu ilimlerin zabt altına alınması gerekir. Şüphesiz içtihad yardımcı ilimlerin tamamı, ulûm-u müktesebedir. Ta'lim, araştırma ve talebelik yollarıyla bir kimsenin bunları tahsil etmesi mümkündür. Acaba, ilmi müesseselerde bir şube veya bölüm açılrsa, belirli bir süre sonunda buralardan içtihadî ilimleri haiz insanlar mezun olsalar, müçtehid olarak taninsalar iyi olmaz mıydı? Aynı durum, üniversiteler ve ilmi enstitülerin bünyesinde bulunan birçok şube ve bölümden her sene bu ümmete hizmet edecek muhaddislerin, müfessirlerin, lisansçıların, fukahanın ve usûlcülerin mezun olmasında görülmektedir. Bu üniversite ve enstitülerden, içtihadî ilimleri çok iyi öğrenip, en güzel şekilde bu ameliyeyi gerçekleştirecek ehil müçtehidlerin mezun edilmesi karşısında hangi engel vardır? Bizim nazarımda, içtihadın ilm-i usûl konularından birisi olduğunu söyleyen kişiler yanılmaktadırlar. Çünkü bu ilim hakikatte kendi zatıyla kaim, kendine has esasları ve konuları olan bir ilimdir. Biraz daha ileri gidecek olursak, bu ilim usûl, tefsir, fıkah, dil ve edeb gibi bütün ilimlerin ortak gayesidir. Şüphesiz her bir gaye onu oluşturan cüz'lere sahiptir. Yani, eğer içtihad gaye olursa, ilm-i usûl bu gayeyi oluşturan bir cüz' olabilir. Bu durumda içtihad nasıl usûl ilminin bir cüz'ü olabilir. Konuyla yakından ilgilenen herkes, bizim sözlerimizi tasdik eder mahiyette sayısız kitap bulabilir. Yani, içtihad şartlarından birisi marifet-i ilm-i usûldür. Eğer içtihad bu ilmin bölümlerinden birisi olsaydı, nasıl bu ilmin marifet kesbedilmesi şart olarak ileri sürülebilirdi? Bu bir tenakuz ve mugalata değil midir?

Hal böyle iken, bizim nazarımda içtihad ilmi, bizatihi kaim bir ilimdir. İlm-i usûl bayrağı altında barınan bir bölüm değildir. Ancak teessüf verici ve bu ilme karşı bir cinayet olan husus, bu ilmin mezkur konumda bırakılması teklifidir. Ümmet-i İslâmiyenin, içtihad konusundaki istek ve beklentilerine cevap verecek bir merci, bir kurtarıcı, bir makam yok mudur?

Bu tebliğin hazırlanmasındaki emelimiz, işte bu tekliflere cevap bulabilmektir. Allah'da dileğimiz, hepimizi İslâmiyete ve Müslümanlara hizmetkar olmayı nasib etmesidir.

Tebliğimizin sonuna ulaşırken, hac mevsimi boyunca bulunduğum Mescid-i Nebvî'de mütalaa ve okumaya fırsat bulduğum Bediüzzaman'ın İctihad Risalesi ve içtihad konusuna yaklaşımı hakkındaki değerlendirmemizi de tamamlamış bulunuyoruz. Müçtehid İmam Bediüzzaman'ın bu risalesini ve hayat hikayesini defalarca okuduğumu söylemek isterim. İctihad meseleleriyle alakalı olarak Bediüzzaman'ın görüşlerini daha önceden tanımış olmayı çok arzu ederdim. Vaktimin darlığı, görevlerimin üst üste yığılması ve mes'uliyetlerimin ağırlaşması sebebiyle, bu konuyla malesef istediğim şekilde ilgilenemedim.

Nihayet, esas hedefe ulaştığımı asla iddia edemem, zaten böyle bir iddiaya hakkım da yok. Bu çalışma kendi çapında, Bediüzzaman'ın ele aldığı risalesi ve fikirlerinin bir tahlili ve incelemesidir. Rabbinden muradım, bu gayretlerimizi sonuçsuz bırakmaması, bizleri muvaffak kılmasıdır. Allah, Bediüzzaman Said Nursî'ye rahmet etsin. Bizlerin ve İslâmiyetin akıbetini hayreylesin.